

ПОЕЗІЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧОСТІ БРАТІВ ДМИТРА ТА ЛЕВКА РЕВУЦЬКИХ

Валентина Кузик

УДК 821.161.2Шевченко-1:78.071.1 Ревуцькі

У статті висвітлено роль поезії Тараса Шевченка у вокально-симфонічній і хорovій творчості композитора Левка Ревуцького та мистецтвознавчому доробку вченого-фольклориста Дмитра Ревуцького. Проаналізовано зв'язки родини Ревуцьких з поетом.

Ключові слова: поезія, поема «Іржавець», чудотворна ікона, українське музичне мистецтво, кантата «Хустина», українська фольклористика, народна пісня, жанри народної пісні.

In the article there are role poetry by Taras Shevchenko in vocal and symphonic creative by composer Levko Revutsky and art a work by folk-sainted Dmitro Revutsky. Light up bundle Revutsky's family with poet.

Keywords: poetry, poem «Irzhavets», Ukrainian musical art, cantata «Hustyna», ukrainian folkloristic, folk song, her genre.

*Присвячується 130-річчю від дня
народження Дм. Ревуцького*

Левко Ревуцький. 1930

Ця історична розвідка почнеться прологом, у якому йтиметься про часи, що майже на півстоліття сягають углиб від років народження видатних діячів української культури — ученого-лисенкознавця й фольклориста Дмитра Ревуцького (1881–1941) та його молодшого брата, знаного композитора-класика Левка Ревуцького (1889–1977), а саме: у рік 1843, день 24 травня за старим календарем (6 червня за новим стилем). Тоді в невеличке с. Іржав-

ець на храмове свято Чудотворної іржавецької ікони Богоматері¹ на запрошення Андрія Стороженка² — знаного колекціонера українських старожитностей — приїхав уклонитися давній національній святині Тарас Шевченко. Там він почув дивовижну історію ікони й під її враженням написав драматичну поему «Іржавець»³. Щоправда, вона одразу потрапила до списку забороненої літератури. І хоча часи царату в ХХ ст. змінила радянська доба, цензорський присуд залишився незмінним. Лише наприкінці 1980-х років поему було надруковано. З рядків Т. Шевченка дізнаємося, що ікона була під Полтавою в часи сумнозвісної шведсько-російської битви 1709 року, разом із запорожцями емігрувала до Криму, а від 1716 року перебувала в с. Іржавець (колишня Полтавщина, тепер — південь Чернігівської обл.) у родовому гнізді Стороженків.

На храмове свято в маленькому Іржавці, де відбувалась урочиста літургія з хорами, виносом ікони, збиралися представники багатьох шанованих українських родин. Службу правив тогочасний священник храму Святої Трійці Гаврило Ревуцький. Тієї весни, коли Т. Шевченко відвідав Іржавець, у сім'ї Г. Ревуцького народився син Микола, який згодом також став священником іржавецького храму. Уже в 1890-х роках у нього з дружиною Олександрою Канєвською (по матері з родини Стороженків) народяться двоє синів — Дмитро та Левко. Сам же М. Ревуцький так пи-

сав про храмове свято: «Ще за тиждень до цього дня можна було бачити натовпи богомольців, що йшли з усіх сторін, а в саме свято їх буває так багато, що порівняно невеликий храм Ржавський не вмщував у себе й десятої частки їх»⁴. Щорічні Храмові дні знаменувалися паломництвом прихожан не тільки з ближніх околиць, але й з усієї України. Вклонялися чудотворній іконі, слухали розповіді про полтавський розгром і поневіряння козацької святині:

Розказали кобзарі нам
 Про війни і чвари,
 Про тяжкеє лихоліття...
 Про лютії кари,
 Що ляхи нам завдавали —
 Про все розказали.
 Що ж діялось по шведчині!
 То й вони злякались!
 Онімлі з переляку,
 Сліпі небораки.
 Отак тії воеводи,
 Петрові собаки,
 Рвали, гризли...

Навколо іржавецької ікони гуртувалися найвідоміші роди української козацької старшини: Стороженки, Лисенки, Тарновські, Титаренки, Капністи, Раковичі, Каневські, Сікорські та ін. Образ Пречистої благословляв і родину Ревуцьких: точно відомо, що, починаючи з XVIII ст., з найперших років богослужіння в новозбудованому Свято-Троїцькому храмі, представники п'яти поколінь роду — Андрій, Григорій, Роман, Гаврило й останній Микола Ревуцькі — були там священиками, яких можна назвати лицарями-охоронцями козацької святині*. В іржавецькій церкві хрестили Дмитра та Левка Ревуцьких, там вінчався Левко із Софією та хрестив свого сина Євгена. У записках іржавецької сільської громади 1890—1900-х років читаємо, що благоустрій, порядок та чистота дороги до храму Чудот-

ворної ікони Богоматері «на попеченні» родини Ревуцьких.

Т. Шевченко був знаковою постаттю для родини Ревуцьких. Вагому роль у цьому відіграло не тільки епізодичне знайомство о. Гаврила Ревуцького з поетом, але й триваліше знайомство його старшого сина Олександра з Тарасом Григоровичем. Коли відбувалося перепоховання поета, Олександр з хором українців супроводжував сумний повіз із труною до останніх застав Санкт-Петербургу⁵. А на першому зібранні української громади Петербургу, присвяченому пам'яті Кобзаря (27 квітня 1861 р.), О. Ревуцький навіть співав дві пісні, які любив слухати поет, — «Ой не шуми, луже» та «Ой ходив чумак молоденький сім рік по Дону».

«Кобзар» Т. Шевченка, як і книжки М. Гоґоля та О. Стороженка (дядька О. Каневської) були в родині Ревуцьких настільними. То ж не дивно, що й сини М. Ревуцького змалку зростали у великій пошані до Тарасового слова, яка з часом переросла в щире закоханість шевченківською поезією, що вилилось у бажання присвятити їй власну науково-фольклористичну, як у Дмитра, та композиторську, як у Левка, творчість.

Символічно, що в 1908 році, коли Л. Ревуцький займався в М. Лисенка, одним з перших завдань з гармонії було опрацювання народної пісні на слова Т. Шевченка «Думи мої». З часом Левко Миколайович напише два монументальних опуси на поезії Т. Шевченка — кантату «Хустина» (1922) та хор «На ріках, круг Вавилона» («Псалми Давидові. СХХХVI», 1923), зробить обробки «Заповіту» для хору (1924, 1942).

В образності кантати «Хустина» майже зороро простежується зміна різних картин чумацької долі — прощання з коханою, довга дорога валки, хвороба й смерть молодого чумака, горе та розпач дівчини-сиротини. Л. Ревуцький свідомо відбирає національно вияскравлений музичний матеріал, як сам зазначав — «посилена українізацію» мелодичного тематизму, ґрунтуючись на творчих засадах свого першого вчителя М. Лисенка. Громадськість одразу визнала кантату як етапний твір у розвитку на-

* За сімейними переказами, вони принципово відмовилися читати анафему Івану Мазепі.

ціонального мистецтва, що яскраво позначив тенденцію продовження Лисенкових традицій в українській музиці. Уперше він прозвучав у виконанні аматорського хору з м. Прилук під провідом О. Фарби. За роялем був автор (зі сцени його оголосили «Наш рояліст Левко Ревуцький») — він на той час очолював Прилуцький осередок Всеукраїнського музичного товариства ім. М. Леонтовича. Рік по тому відбулася й прем'єра хору «На ріках, круг Вавилона», який був замислений автором з розмахом на велике симфонічно-хорове полотно, на зразок монументальних частин ораторій Г.-Ф. Генделя.

Багато хористів і сам диригент у сумнозвісних 1930-х роках зазнали репресій, дехто загинув у таборах ГУЛАГу, а їхні імена були вилучені радянськими цензорами з історичного контексту. Однак уже в повоєнний час (1944) Л. Ревуцький зробив оркестрову версію кантати й відтоді вона ввійшла до репертуару всіх провідних хорових колективів України, а також студентських та аматорських хорів, зазвучала в ефірі та на телебаченні. З масштабним хором «На ріках, круг Вавилона» справа була складніша: його виконали хор та оркестр Національної радіокомпанії України лише наприкінці 1990-х років (інструментовку здійснив сучасний видатний майстер оркестру, композитор Л. Колодуб).

В архіві композитора зберігається машинопис статті «Шевченко і музика», у якій митець тонко позначив ті риси творчого обдарування поета, які були найбільше йому суголосні: «Шевченко — музикант по природі. Крім того, що він, за свідченням сучасників, був надзвичайно талановитим виконавцем-співачом, що він був, очевидно, першим автором музики до своїх творів, крім цього всього, його літературній творчості властива органічна музикальність. Співучість його мови, спільність драматургії його поезії з принципами музичної драматургії була причиною появи сотен творів музичних на шевченківські тексти від пісні до опери, кантати, симфонії.

Шевченко виріс, змужнів і сформувався під великим впливом української пісні. Ритміка українських пісенних і танцювальних жан-

рів лежить в основі поетичної ритміки. Разом з ритмікою від народної пісні влилась у Шевченкову поезію закладена в них динамічність, емоційність та епічність. По «Кобзареві» можна вивчати ритміку української пісні в її досконалому художньому втіленні.

Це було можливим тому, що Шевченко знав дуже багато сучасних йому і давніх пісень, записував на Україні невідомі для себе тексти. В час арешту у Шевченка було забрано два зошити з записами народних пісень, які були прийняті за його власні. Таку помилку допустив колись і великий знавець як народної української пісні, так і творчості Шевченка І. Франко, вмістивши в «Кобзарі» кілька народних пісень»⁶.

Глибокому розумінню месіанської ролі Шевченкової поезії в усвідомленні національної самоідентифікації сприяла й мистецтвознавчо-фольклористична діяльність Дм. Ревуцького. Його аналіз вокальних творів М. Лисенка з музикою до «Кобзаря» Т. Шевченка й сьогодні не втратив значення одного з найґрунтовніших досліджень цієї тематики. І це при тому, що публікація відбулася 1932 року й автор змушений був орієнтуватися на тогочасну пролеткультивську ідеологію. Однак після процесів СВУ М. Лисенка оголосили представником «буржуазного націоналізму» і взагалі припинили видання його композиторського доробку (Дм. Ревуцький був літературним редактором видання, а Л. Ревуцький — музичним).

Лише через 7 років учений зміг подати до публікації свою нову працю — «Шевченко і народна пісня», яка вийшла друком у Києві 1939 року. Дмитро Миколайович, якого запросили на посаду старшого наукового співробітника до Інституту фольклору УАН (попередника нинішнього ІМФЕ ім. М. Т. Рильського), ретельно опрацював альбоми поета (що й нині зберігаються в архіві Інституту літератури НАН України). Там були записані Тарасом Григоровичем пісенні зразки з Київської, Кам'янець-Подільської та Волинської губерній (переважно 1840-х років). Водночас Дм. Ревуцький визна-

Дмитро Ревуцький

чив і цитовані в поезіях фольклорно-пісенні зразки. Весь матеріал було систематизовано, поділено на групи: а) соціальні: кріпацькі (3), бурлацькі й батрацькі (3), козацька голота (2), рекрутські (3), чумацькі (10); б) родинне життя: вдова (2), коліскова (1); в) балади (4); г) псалми (2); д) обрядові пісні (3); е) історичні (20); є) думи (6); ж) любовні (19); з) сатиричні, жартівливі (17); і) пісні змішаних жанрів (25).

Звісно, на праці позначилися реалії доби кінця 1930-х років, пов'язані зі сталінським тоталітаризмом (інакше б нічого не вдалося надрукувати!), однак фольклорист знайшов відповідну «ноту» для свого аналізу. «Які ж народні пісні любив Шевченко, чого він шукав у народній творчості? — писав Дмитро Михайлович. — [...] Шевченко любив народну пісню, сповнену могутнього обурення і ненависті проти гнобительського ладу, сповнену палкого гніву і бажання помсти. Він шукав пісень з загостреним соціальним змістом, які відображають класову боротьбу.

Поета цікавили пісні про кріпаччину, про сільську і козацьку голоту, батрацько-бурлацькі, побутові і т. п., особливо пісні про се-

лянські повстання, гайдамаччину і Коліївщину, про Булавина, Разіна і Кармелюка. Саме в них Шевченко бачив правильне відображення народного минулого...»⁷.

Тарас Григорович цікавився також і фольклором інших народів, зокрема росіян, серед яких йому довелося довго жити і в Санкт-Петербурзі, і на засланні. Маючи дзвінкий чистого тембру тенор, поет дуже любив співати власне українські пісні, які, мов крила, несли його думки в рідну Україну.

Ретельно зібравши дрібні зауваги-інкрустації з усіляких спогадів Шевченкових друзів, щоденника та автобіографії поета, Дм. Ревуцький у своїй книзі написав такі чудові, як на мій погляд, рядки: «Шевченко не міг жити без того, щоб не співати своїх улюблених пісень. Так, він співає в панській прихожій («По врожденной мне продерзости характера, я нарушал барский наказ, напевая чуть слышным голосом гайдамацкие унылые песни»); співає, живучи в Седневі у Лизогубів, під супровід Іллі Івановича Лизогуба; співає, коли його везуть до фортеці; співає, сидячи у фортеці («Шевченко був одягнений в білий костюм, стояв сумний і стиха наспівував якусь сумну українську пісню»); співає, граючись з дітьми коменданта Ново-Петровського форту (Наталочці Усковій Шевченко «співав пісні, то сумні, що змушували стискуватись її дитяче серденько і проливати сльози, то веселі...»); співає в Ново-Петровському форті в хорі, який «дуже й дуже непогано співав пісень і російських, і українських...»; «любить іноді вдома, або на просьбу в товаристві співати «Віють вітри»; співає, блукаючи вночі в засланні; співає навіть у снах своїх»⁸.

Книга «Т. Шевченко і народна пісня» 1939 року була останньою окремою публікацією вченого. Наступну, присвячену 100-річчю М. Лисенка, він не встиг дописати. Дмитра Михайловича було вбито за його робочим столом ранком 29 грудня 1941 року, а рукопис майбутньої книги зник⁹.

На завершення — щось на зразок епілогу. Усі, хто бував у Севастополі, знають, що там

існує окремий меморіальний цвинтар, де поховані учасники Кримської війни 1854–1855 років. Право на таке поховання визначала спеціальна комісія і підписував особисто цар. Так-от серед сотень надгробків з викарбуваними (російськими літерами) іменами, чинами, епітафіями, на яких досить-таки помітно позначився

час, бачимо чимало українських прізвищ, серед яких, — і Ревуцькі. Це троюрідна гілка від іржавецького гнізда: підпоручик Петро (загинув від ран) та капітан Іван — сини Якова Ревуцького. На їхній могилі українською мовою написано святі Тарасові слова: «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине».

¹Детальніше про історію ікони див.: Кузик В. Про неї писав великий Кобзар (про ікону Іржавської Богоматері) // Вітчизна. — 1999. — № 1/2. — С. 146–149.

²Андрій Стороженко (1790–1858) — один з найвизначніших представників роду в ХІХ ст., герой війни 1812 року, учасник боїв за визволення Болгарії, таємний радник, сенатор Царства Польського, головний директор внутрішніх і духовних справ і голова Слідчої комісії в Польщі, віце-губернатор Варшави, нагороджений масою орденів різних країн. До того ж визнаний колекціонер живопису, історичних манускриптів та українських старожитностей. Він зберіг для історії знаменитий «Реєстр війська запорозького 1649 року» (додам, що мати його Дарія Тарновська походить з родини, відомої своїми художніми колекціями й зібранням історичних раритетів). Він був глибоко відданий українській національній ідеї, яку живило знання історичної правди не тільки за переказами, але й за документами, чудово знався на історії України та, як видно з послужного списку, міг вільно користуватися тими джерелами інформації, що не були доступні для багатьох, навіть сановитих людей.

³Шевченко Т. Г. Іржавець // Кобзар. — К., 1994. — С. 353–356.

Поєма за радянських часів «не рекомендувалась» ні для друку (аж до 1980-х років), ні для читання з естради. Перше концертне виконання здійснив видатний читець поезій Т. Г. Шевченка, народний артист України Павло Громовенко 28 лютого 1994 року в Будинку композиторів

Спілки композиторів України на вечорі, присвяченому 105 роковинам від дня народження Л. Ревуцького.

⁴Ревуцький Н. Село Ржавець (Прилуцького уезду) // Полтавские епархиальные ведомости. — 1867. — № 5. — С. 179–191.

М. Ревуцький (1843–1906) народився в сім'ї іржавецького священика, закінчив Полтавську духовну семінарію, до 1880 року був священиком храму Святої Трійці в Іржавці. За духовну, благодійно-доброчинну та просвітницьку діяльність він був удостоєний почесного звання «Іменитий громадянин». Священницький сан полишив у зв'язку з одруженням (вдруге) з О. Канєвською. Старшого брата Миколи Гавриловича — Олександра (1841–1879) 1851 року було прийнято до Придворної співочої капели, а з 1866 року він співав у хорі Італійської опери в Санкт-Петербурзі. Був знайомий з Т. Шевченком, з його голосу перейняв слова й мелодію пісні «Ой сидить пугач в степу на могилі» (див.: Ревуцький Д. Т. Шевченко і народна пісня. — К.: Мистецтво, 1939. — С. 30).

⁵Ревуцький Д. Т. Шевченко і народна пісня. — С. 30.

⁶Ревуцький Л. Шевченко і музика / Л. Ревуцький // Ревуцький Л. Повне зібрання творів : в 11 т. — К., 1988. — Т. 11. Літературна спадщина. — С. 31.

⁷Там само. — С. 13.

⁸Ревуцький Д. Т. Шевченко і народна пісня. — С. 53.

⁹Детальніше див.: Кузик В. Дмитро Ревуцький: 1881–1941 (Біографічно-культурологічний нарис) // Вісник Львівського університету. — 2002. — Вип. 2. — (Серія «Мистецтвознавство») — С. 212–235.